

Sedemindvajseti januar je svetovni dan spomina na žrtve holokavsta. Laura Fontana spada med vodilne evropske strokovnjakinje za poučevanje o holokavstu — zlu, ki je to celino pretreslo pred osmimi desetletji.

JERNEJ ŠČEK
PATRICK FOUREL

Preživetje je bilo v najboljšem primeru izjema, najpogosteje pa naključje

Ko se ti zatakne, ko ne gre ne naprej ne nazaj, ko se vse tako zameša, da ne veš več, kaj je kaj, kot bi izgubil nit bivajočega, stopi korak nazaj in začni od začetka. Tako se tudi mi v letu nove vojne na Bližnjem vzhodu, ko se evropski mirovnik na protestu za vse nedolžne žrtve v Gazi in za ustavitev izraelskih napadov znajde poleg neofašista, za trenutek ustavimo, vzdržimo, vrnimo k historičnemu izvoru bližnjevzhodne krize, k prapočelu njenih pojmov in pojavov – k šoi. Da ne bi nasedali pridigam in provokacijam sveta, ki izginja v vrtincu enoumja. Tako je, kot je Mladen Dolar komentiral Žižkov nastop na frankfurtskem knjižnem sejmu: škandalozno, da je iz tega nastal škandal.

Prosim, da najprej postaviva šoa, kakor je edino prav imenovati judovski holokavst, v splošne okvirje. V nekaterih, sicer redkih primerih je preživel do 85 odstotkov političnih deportirancev v nacističnih taboriščih, Judov, ki so preživel, pa je le tri odstotke. Bi nam pomagali postaviti to razliko med žrtvami v pravo razmerje? V čem se šoa bistveno razlikuje od nejudovskih deportacij?

Šoa je odnesla več kot dve tretjini judovskih skupnosti – šest milijonov od devet in pol milijonov ljudi, ki so pred vojno živeli na evropskih tleh. Šoa kot vsak genocid meri k popolnemu uničenju neke skupnosti preprosto zato, ker je nekomu v napoto. Velike večine Judov, ujetih v rajhu in na evropskih zasedenih ozemljih, niso odpeljali v taborišče na prisilno delo, temveč naravnost v smrt. Zgovoren je primer deportacij iz Italije in Rodosa. Po podatkih Fundacije sodobnega judovskega dokumentacijskega centra iz Milana je od 7817 v Auschwitz poslanih Judov preživel le 576 ljudi, sedem odstotkov. Še bolj srhljiv je odstotek otrok do 14. leta. Od 776 aretiranih se je domov vrnilo le 25 dečkov in deklic, torej trije odstotki. Tu gre iskati naravo genocida: v razmerju med pobitimi in rešenimi, ki dokazuje, da je bilo preživetje v najboljšem primeru izjema, najpogosteje pa naključje. V žrelu šoe so izginile cele družine z novorojenčki, invalidi, ostarelimi, nosečnicami vred. Marsikatero judovsko skupnost je zlobni veter skoraj v celoti odpihnil, na Poljskem, Nizozemskem, v Litvi.

So torej številke podstat zgodovinske vede? Brez njih ne gre? Se

pri njih vse začne? Morda celo konča?

Zgodovinar svojih raziskav ne more graditi iz neizmerljive izkušnje človeškega trpljenja, temveč le iz narave zločina oziroma oblik njegovega izvajanja, to pomeni znotraj kontekstualnih, vzročno-posledičnih in količinskih okvirov. Če odštejemo zadnje mesece vojne, je bilo v koncentracijskem sistemu zaprtih več kot 2,2 milijona ljudi vseh narodnosti – Judov skoraj nič. Politično nepokorščino ali odkriti upor so nacisti kaznovali z nepopisnim trpljenjem, zlorabami in stisko. Tudi političnemu zaporniku so lahko seveda vsak trenutek vzeli življenje, čeprav je bil še primeren za delo, toda v taborišče ni bil deportiran z namenom sistematičnega uničenja, kot je to veljalo za Jude v sklopu »dokončne rešitve judovskega vprašanja«, temveč je šlo za kazensko internacijo oziroma – v primeru nemških državljanov – disciplinsko prevzgojo. Naj za primer navedem odstotek smrtnosti v taborišču Mauthausen, ta je med najvišjimi nasploh: vsaj 90 tisoč žrtev med 190 tisoč interniranci, kar znaša nekaj več kot 47 odstotkov preživelih.

Če skušava pogledati čez številke, kakšna je razlika med tem in drugimi genocidi človeške zgodovine?

Vsak zgodovinski dogodek je edinstven, kolikor je neponovljiv, neodvisno od navidez ponavljajočih se vzorcev množičnih grozot, ki dajejo misliti na večno vračanje enakega skozi človeško zgodovino. Čeprav nobeden od genocidov, zagrešenih pred judovskim in po njem, ni slabši ali manj pozornosti vreden od drugih, smemo šoo upravičeno označiti za dogodek brez primere. To, da si zamisliš Treblinko in Auschwitz kot tovarni smrti, ki učinkovito in racionalno obratujeta po pravih modernih industrijskih – da na tisoče človeških bitij raztovoriš sredi idilične narave in v nekaj urah brez usmiljenja pomoriš, dobesedno uničiš, zdrobiš v prah, kot da jih nikdar ni bilo –, je bila strašna novost.

Nezamisljivo je s šoo postalo mogoče. Nacisti Judov niso pobijali zaradi ozemeljskega širjenja ali gospodarskega izkoriščanja, temveč zaradi radikalno antisemitskega, totalizirajočega svetovnega nazora, ki ne pozna ne izjem ne meja. Ne samo, da so vsi Judje morali umreti, nacizem je hotel iz sveta izkoreniniti poslednjo sled judovstva, iz kulture in umetnosti, iz filozofije in znanosti. Nacisti so svoj divji bes seveda izlivali tudi na nejudovske Poljake in Ruse z milijonskimi žrtvami med civilisti in vojaki. Toda motiv zanje ni genocid, temveč podreditev. Slovanski *Untermenschen*, podljudje, so bili sicer v zdesetkanem številu usojeni večnemu suženjstvu.

Francoski zgodovinar Georges Bensoussan piše, da je judovski

genocid značilno evropska strast, kot bi nam, Evropejcem, hotel dopovedati, da industrijski razčlovečevalnik ni bil defekt, pokvarjena stranpot, temveč razvojno logični iztek družbe, ki ne zna več razmišljati drugače kot strojno, tovarniško, utilitarno, visoko zmogljivostno. Kako visoko na krivuljo človeške zgodovine postavljate vi to poglavje?

Menim, da je delo, na katero se sklicujete, med najbolj relevantnimi političnimi razpravami o zlu zadnjih dvajsetih let. Bensoussan v njem prelomi z dotlej veljavno pripovedjo o šoi kot navadni točki na časovnici nacizma in druge svetovne vojne s tem, da jo vključi v širši zgodovinski kontekst, ki osvetljuje intelektualne izvore te človeške morije. Šoa je naravna posledica posebne poti, *Sonderweg*, po kateri je zakorakala Hitlerjeva Nemčija. Ni strel v temni noči ali pošastni odklon razsvetljenske družbe, temveč možnost, zajeta v modernosti sami. Zločinski potencial plinskih celic je logični izid tehnične industrijske misli in pospeševanja napredka, ki ne pozna meja, temveč le probleme, ki se jih da rešiti, in procese, ki se jih da izboljšati.

Racionalnost zla, torej. Je to absolutno zlo?

Priznati moram, da je teza sociologa Zygmunta Baumana o šoi kot pojavu moderne po petintridesetih letih med akademiki izgubila soglasje. Če je res, da so krematorijske peči v taboriščih vrhunec zločinske tehnologije, saj krvniku omogočajo, da ni v neposrednem stiku z žrtvijo, je napak verjeti, da povsem nadomestijo najprimitivnejše zločinske metode. Danes vemo, da so se množične ustrelitve in umori s plinskimi tovarnjaki, *Gaswagen*, na sovjetskih tleh nadaljevali vse do konca leta 1944, v nekaterih primerih so potekali celo skupaj z zaplinjevanjem za pospešitev kvot ubijanja. Da bi izpopolnili dokončno rešitev, so krvniki šoe dokazovali neizčrpno ustvarjalno zanesenjaštvo in okoljsko prilagodljivost.

Hitlerja je že od začetka obsedala judofobija.

Njegov *Mein Kampf* kar zaudarja po sovraštvu in kaziru do demonskega bitja, imenovanega *der Jude*, ki da ogroža preživetje tako imenovane arijske rase. Čeprav je res, da je nacistični antisemitizem zajemal in do skrajnosti izpopolnil idejo, ki je po Evropi hodila že vsaj sto let, sodobno zgodovinopisje izpričuje, da zamisel o množičnem uničenju judovstva z nemških vplivnih območij do poletja 1941 ni imela programske zasnove. Hitlerjevi protijudovski ukrepi so bili od leta 1933 do takrat namreč precej brezplodni. Ne pozabimo na popolno vključenost nemških Judov v nemško družbo; beg iz države zanje ni bil najlažja izbira, o njej niso niti razmišljali.

Potem pa jih je Nemčija v pičlih dveh letih, med letoma 1938 in 1940, zaradi aneksij in zasedb pod svojo oblast spravila na milijone, samo Poljakov več kot 1,8 milijona. Zaradi bajnih in prioritarnih razsežnosti tega »problema« je Hitlerjev antisemitizem bolj in bolj zvenel kot apokaliptični ultimatum: »ali mi ali oni«. Nemčija da bi lahko zmagala, še več, preživela samo ob izkoreninjenju »judovske rase«. Trije načrti za množično izselitev iz rajha proti vzhodu, ki bi Jude prepustili na milost in nemilost stradanja na koncu sveta – operacije Nisko, Madagaskar in Sibirija –, so se zaradi različnih razlogov izjalovili. Getoizacija na Poljskem je bila za visokega častnika SS Reinharda Heydricha sprva mišljena le kot začasni ukrep, a se je kmalu izkazalo, da je tlakovala pot množičnemu uničenju. V Generalni guberniji, to je na ozemlju zasedene Poljske, so začele šele leta 1942 obratovati tri zaplinjevalne tovarne: Belžec, Sobibór in Treblinka.

Če povzameva, načrti nacistične Nemčije so se postopno stopnjevali po oblikah in intenzivnosti, ki niso bile vnaprej načrtovane, četudi so bile od vsega začetka nekje podtaknjene.

Drži. Krvniška misel je bila ob nemški zasedbi Poljske tako strašno prepojena z antisemitizmom, da je legitimirala najokrutnejše ravnanje z ljudmi, ki v zaslepljenih očeh krvnikov niso bili več ljudje, saj je bilo njihovo življenje videti povsem brez vrednosti. Vzgojeni v sovraštvu so uživali v poniževanju in javnem zlorabljanju poljskih Judov. Tragično zgovorne so fotografije, na katerih se krvniki z zadoščenjem v očeh nastavljajo fotografskemu aparatu poleg svojih žrtev. Brez vživljanja v krvniški zorni kot te prve stopnje

Koncentracijska taborišča, v mnogih primerih postavljena nedaleč od naselij, nikdar niso bila skrivnost: domačini so dan za dnem na lastne oči opazovali nove prišleke ali dolge vrste korakajočih na delovišča v oboroženem spremstvu esesovcev. Če si hotel poklicati v lager, si moral samo pobrskati po telefonskem imeniku.

šoe, ki je potekala na Poljskem, ni mogoče razumeti.

Če greva naprej k nasilju v fazi najširšega obsega, je treba usklajeni načrt deportacij in usmrtilcev pomnožiti z vojnim stanjem. V sklopu programa *Aktion Reinhardt* (*akcija Reinhardt*), kot se imenuje načrt uničenja poljskih Judov, je bilo v dvajsetih mesecih, od marca 1942 do novembra 1943, v novoustanovljenem taborišču Majdanek usmrčenih več kot 1,8 milijona ljudi, Poljakov in Nepoljakov. Če k njemu dodamo še taborišči Chelmno (med 150 in 200 tisoč judovskih žrtev) in Auschwitz (milijon judovskih žrtev), ugotovimo, da se je glavnina šoe zgodila na poljskih tleh.

Če za trenutek ostaneva pri vojnih strategijah, smemo reči, da je bil vojaški napad na Sovjetsko zvezo razvodje v genocidnem združenju nacističnega protijudovstva?

Druga svetovna vojna je nacistični Nemčiji odprla nove možnosti. Izredne razmere so dopuščale tisto, kar sicer ni bilo dopustno, vključno z uzakonitvijo množičnih deportacij in uničevanja. Najzgodnejše deportacije Judov iz rajha leta 1940, ki jih je država zaradi vprašanja državne varnosti in javnega reda izdatno dokumentirala, so dejansko potekale nenasilno. Surovo nasilje do civilistov judovskega rodu je počilo na vzhodu z zasedbo Poljske in kasneje vdorom v Sovjetsko zvezo. Radikalizacija gre brati skozi očala nacistične ideologije. Sovjetska velesila je po eni strani obvladovala ogromna ozemlja, primerna za širitev nemškega življenjskega prostora, tako imenovanega *Lebensraum*, po drugi pa je utelešala trojnega sovražnika: političnega (zaradi sovjetskega komunizma), rasnega (zaradi manjvrednih Slovanov) in biološkega (zaradi judovstva). Operacija Barbarossa je bila že od začetka vojna iztrebljanja, kjer ni bilo dovolj, da si nasprotnika premagal, moral si ga pokončati. Nacisti so še junija in julija 1941 streljali samo na Jude moškega spola, dovolj stare za vojsko, na ženske komunistke le izjemoma, na primer v Litvi, od srede avgusta pa se je začelo sistematično pobijanje žensk, otrok in ostarelih. V Babi Jaru pri Kijevu so septembra v dveh dneh postrelili 33.771 ljudi.

Pa sva pri Wannseeju, še danes idilični primestni buržujski četrti Berlina, obdani z zelenimi gozdovi in jezerskimi vodami, kjer se je januarja 1942 v vili trgovca Ernsta Marlierja sestala delovna skupina za »dokončno rešitev judovskega vprašanja«. Poznava-nje tega dogodka tolmačenje šoe precej obrne na glavo. Čeprav k zapisniku priloženi seznam – tistih enajst milijonov pod črto na porumenelem papirju – še danes požene kri po žilah, tu ne gre toliko za razsežnost kolikor za odločevalski postopek: nobene-

Laura Fontana

Letnik 1965. Rojena v Milanu. Živela je v Parizu, od leta 1990 pa živi in deluje v Riminiju. Je zgodovinarica šoe in strokovnjakinja za njeno didaktiko, že vrsto let aktivna na področju izobraževanja in izpopolnjevanja evropskih učiteljev, avtorica in urednica znanstvenih in strokovnih del, ki izhajajo v italijanščini, angleščini, francoščini in hebrejščini. Sodeluje z najvidnejšimi svetovnimi ustanovami, ki se ukvarjajo z zgodovino šoe, še zlasti rada s področnim velikanom Georgesom Bensoussanom, ki je moral zaradi nacionalističnih plamenov zapustiti Pariz. Od leta 2009 je znanstvena sodelavka in vodja raziskovalnih ter študijskih dejavnosti v Italiji za fundacijo *Mémorial de la Shoah*.

ga ukaza in vodenja od zgoraj, temveč operativno omizje, na katerem karieristi tretje kategorije iščejo svoj prostor pod nacističnim soncem.

Zgodovinarji smo se dolgo spraševali o točki, na kateri naj bi se Hitler odločil za zagon stroja množičnega uničenja Judov, iskali sledi v dokumentu, ki bi datumsko zapečatil njegov začetek. Razprava vsaj že dvajset let stoji na slepem tiru, prvič zato, ker pisnega ukaza ni najti, čeprav formalizacija takšne odločitve ni nujno merodajna, drugič pa, ker se novejšje raziskave namesto monolitne piramidalne strukture režima nagibajo bolj k heterogenosti njegovih oblastnih središč. Pomislite na rivalstvo med Hermannom Göringom in Heinrichom Himmlerjem ali na osupljivo institucionalno razvejanost, od najrazličnejših esesovskih in policijskih divizij do redne vojske, wehrmachta, gauleiterjev tipa Hansa Franka ...

Konferenca, ki je ob jezeru Wannsee potekala 20. januarja 1942, je bila prej kot točka odločitve dokaz, da so morali vladni predstavniki za uresničitev genocidnih načrtov na celinski ravni najti skupni jezik. Göring je 31. julija 1941, celih šest mesecev pred konferenco, naročil Heydrichu, naj sprejme potrebne ukrepe za izvršitev dokončne rešitve, kar ga ob boku neposredno nadrejenega Himmlerja postavlja prav na vrh genocidne lestvice. Danes je stališče, da je šoa posledica samovoljne odločitve Hitlerja oziroma berlinske režimske vlade, dokončno ovrženo v prid dinamičnemu pojmovanju procesa, ki je pod vplivom različnih dejavnikov, pogosto nepredvidljivih, doživelo pospešitev med poznim poletjem in

Koncentracijsko taborišče Auschwitz FOTO JAKUB PORZYCKI/AGENCIJA WYBORCZA/REUTERS

zimo 1941, v prvem letu vojne proti Rusiji. Raziskave zadnjih tridesetih let dokazujejo, da so množičnim pobojem na zasedenih sovjetskih ozemljih dale največji zagon improvizirane in samoiniciativne pobude poveljnikov paravojaške enote Einsatzgruppen, SS in vojske, ki so morili tudi brez pisnih ukazov z vrha, kot bi jih vodila preventivna ustrežljivost. Hitlerjeve sanje o judovskem uničenju so poznali vsi; vsak zločin je bil vnaprej opravičen – kot bi podpisal bianko menico.

V razvojni krivulji šoe igra prelomno vlogo tudi tako imenovani program Aktion T4 (akcija T4), v okviru katerega so pod pretvezo milostne smrti pobijali duševno prizadete. Nedaleč od Brandenburških vrat, danes veleposlaništev, butičnih hotelov in plošč za žrtve holokavsta, dobesedno za glavnim odrom filharmonije, je ob ljudskem vrtu, ki mu Berlinčani pravijo »živalski«, na ulični številki 4 stala stavba z mračno zgodbo ...

Z načrtom uničenja psihičnih in fizičnih invalidov, ki ga omenjate, je režim kot na preizkusnem testu med letoma 1940 in 1941 pomoril več kot 70 tisoč odraslih državljanov v lažnih bolnišnicah, opremljenih s plinskimi celicami. Operacija se je do konca vojne nadaljevala tudi na priključenih in zasedenih ozemljih, umirali so otroci, večinoma umorjeni farmakološko, in bolni ali izčrpani taboriščniki. Dolga vrsta esesovcev se je z Aktion T4 prelevila v izkušene morilce in se zavihtela prav v vrh vojaške hierarhije. Vzemimo zgovorna primera Kurta Franza in Johanna Niemanna. Nič kaj sposobna in neizobražena sta se zelo zgodaj včlanila v stranko

in dokazala moralno zvestobo, gorečnost, ambicije. S stoterico esesovskih kolegov, med katerimi sta izstopala Christian Wirth in Franz Stangl, sta bila po »uspehu« z Aktion T4 leta 1942 nastavljena za usklajevanje judovskega uničenja v Generalni guberniji. Franz je komaj tridesetleten postal poveljnik Treblinka, Niemann poveljnik Sobibórja. Aktion T4 je torej usposobil skupino superspecialistov smrti, zavezanih molku in sposobnih skrbeti za nemoteno delovanje množičnega zaplinjevanja. Naloga za izbrance, poplačana z zaslužkom in ugledom.

Ian Kershaw je zapisal, da je bila pot za Auschwitz zgrajena s sovraštvom, a tlakovana z ravnodušjem. Angloameriški zavezniki so takoj po vojni prisilili domačine v »vodene ogled« sosednjih taborišč. Kaj danes vemo o tem, kaj in koliko je tedanja nemška družba med vojno in tik po njej vedela o tovarni smrti?

Še čisto sveži mednarodni projekt v organizaciji arhivov Arolsen z naslovom #Last Seen, ki zbira fotografije Judov, deportiranih v rajh, nazorno pokaže, da so se čistke najpogosteje dogajale podnevi, vsem pred očmi. Koncentracijska taborišča, v mnogih primerih postavljena nedaleč od naselij, nikdar niso bila skrivnost: domačini so dan za dnem na lastne oči opazovali nove prišleke ali dolge vrste korakajočih na delovišča v oboroženem spremstvu esesovcev. Če si hotel poklicati v lager, si moral samo pobrsirati po telefonskem imeniku.

Vsaj od leta 1942 so o tragediji šoe iz vzhodnoevropskih dežel vsepovsod kapljale strašne govornice. O njej je pisal sicer na nemških tleh tedaj težko dostopen angloameriški tisk,

nemški vojaki na fronti so fotografije pobojev pošiljali domačim z navdušenimi dopisi. Teh več deset tisoč fotografij so družine bivših nacistov do nedavnega večinoma skrivale. S svojim molkom so se podpisale pod zločine prednikov.

Pogosto je slišati o banalnosti zla iz ust, ki ne vedo, kaj govorijo. Res je to, kar zbode oči v berlinskem dokumentacijskem centru Topografija terorja, da je več tisoč birokratov in funkcionarjev brez odločevalske teže pri »dokončni rešitvi judovskega vprašanja« preprosto izvajalo dodeljeno jim nalogo. Kako smemo v tem primeru opravičeno govoriti o etični in kazenski odgovornosti, se je spraševal že Adolf Eichmann pred jeruzalemskim razsodiščem, kamor ga je iz Argentine privlekel in do vislic odvedel izraelski Mosad, trdeč, da je le vrteče se kolesce v dobro naoljenem stroju, takšnem, da ni dovoljeno ne spraševati ne dvomiti. Pač izvrševati, po Kantu eksercirati, to je sveta zapoved vsakega vojaka. Zgodovino pisje kaže v drugo smer – kam pa vi?

Tja, kjer je poudarek na »sivem območju« dvoumnega in neprosojnega v človeškem delovanju, kar je didaktično vedno zmagovalna izbira, saj preizprašuje mejo med dobrim in zlom ter vrača vrednote svobode izbire, védenja, videnja, govora in delovanja k človeški osebi. Eichmannov lik, posebej tisti, ki je igral glavno vlogo v jeruzalemskem procesu leta 1961, je zato didaktično zlata vreden: mož takšne običajnosti, da meji na banalnost, suhoparen in lesen, ne preveč zloben, ne psihopatski, temveč takšen,

da ni sposoben odgovarjati za svoja dejanja. In vendar Eichmann ni bil takšen povprečnež, kot si mislimo: višji esesovski častnik v središču nacistične odločevalske moči, predan judovskemu uničenju, je imel kot Heydrichova operativna roka ključno nalogo: organizacijo množičnih deportacij Judov v taborišča.

Hannah Arendt ne moremo zameriti slabšega poznavanja šoe, saj je o njej pisala v realnem času šestdesetih, temveč prej nam. Menim, da je pogosto napačno razumljena. Filozofinja ni zapisala, da je zlo banalno, temveč da je Eichmann to mislil, ali bolje, da je zlo banaliziral, ker je hotel sebe prikazati kot človeka, ki ne zmore misliti in delovati samostojno. Tako ali drugače, prispevek tega koncepta je nepogrešljiv, saj poudarja neznansko nesorazmerje med pošastno razsežnostjo zločina in vsakdanjo povprečnostjo zločinca, v nasprotju s stoletnim izročilom teologije, filozofije, morale in prava od Avgušтина do Kanta, ki tesno zavezuje dejanje zla z naravo tistega, ki je zanj odgovoren.

Poglejva širše. Kot italijanska referentka za pariški Mémorial de la Shoah po vsej Evropi prirejate vrsto mednarodnih tečajev, seminarjev in konferenc, ki za isto mizo združujejo raziskovalce in učitelje, najboljše s tega področja novejšje zgodovine. S kakšnimi cilji se lotevate tako dragocenega, požrtvovalnega poslanstva? Kako je s poučevanjem šoe danes in kje je še prostor za izboljšave?

Mémorial de la Shoah je bil kot prva ustanova na svetu ustvarjen za ohranjanje spomina na judovski genocid, sčasoma pa se je razvil v mednarodni pedagoški center, ki sodeluje z dvajseterico evropskih in afriških držav, vključno z Ruando. Dve tretjini sredstev gresta za izpopolnjevanje učiteljev zgodovine in prenašanje spominske kulture med raziskovalci, šolniki in mladimi. Za nas so učitelji še zmeraj gorišča družbenosti in državljanstva, zato si pri vzgoji in izobraževanju prihodnjih rodov zaslužijo najboljšo, visoko strokovno in didaktično podporo in spodbudo. Projekt *The Holocaust as a Starting Point* od leta 2016 zadeva učitelje sosednjih držav, ki so prispevale svoje v tragediji šoe ter v drugih oblikah političnega in množičnega nasilja. Italija je od prve izvedbe gonilna sila tega procesa. S Slovenijo in Hrvaško zdaj snujemo seminarje, na katerih bi izmenično v Zagrebu, Trstu in Ljubljani soočali zgodovinsko stroko z javnimi zgodovinskimi naracijami, spominskimi procesi in izobraževalnimi programi, in to z dialogom, v katerem bi se dalo načeti tudi bolj občutljiva vprašanja. Pedagogika šoe se očitno razvija v smeri transnacionalnosti ter široke zgodovinske kontekstualizacije, ki sega čez 20. stoletje brez strahu, da bi šoa primerjala z drugimi oblikami nasilja nad civilisti.

Nezamisljivo je s šoo postalo mogoče. Nacisti Judov niso pobijali zaradi ozemeljskega širjenja ali gospodarskega izkoriščanja, temveč zaradi radikalno antisemitskega, totalizirajočega svetovnega nazora, ki ne pozna ne izjem ne meja. Ne samo, da so vsi Judje morali umreti, nacizem je hotel iz sveta izkoreniniti poslednjo sled judovstva.

Kaj lahko izboljšamo? Marsikaj: posodobimo učbenike, ki še vedno slonijo na zastarelih zgodovinskih pristopih in podatkih, razvijamo interaktivne metodologije, ki bi nagovarjale mlade z novim, tudi spletnim jezikom, vključujemo in podpiramo vladne organe na področju izobraževanja zato, da bi se čim več učiteljev izobrazilo, srečalo tuje kolege in predavatelje, širilo kulturna obzorja in v sebi spet odkrilo navdušenje za poklic, poučevanje zgodovine, ki – vsaj v italijanskih šolah – vidno nazaduje.

Predzadnji raziskovalni podvig, ki ga izdaja državni muzej Auschwitz-Birkenau, posvečate italijanskim zapornikom v Auschwitzu med letoma 1943 in 1945. Katere novosti prinaša?

Preganjanje italijanskih Judov pod nacistično in salojsko okupacijo so zgodovinarji pretresli od spredaj in zadaj, manj pa usodo 1200 italijanskih nejudovskih, tako imenovanih političnih deportirancev, o katerih smo doslej tavalili v temi. Italijanska stroka ene in druge od nekdanj strogo ločuje. Čisto na novo sem napisala zgodbo, v kateri tragične usode dveh deportiranih skupin primerjalno postavim v kontekst nacistične politike z razkrivanjem skupnih in razlikovalnih značilnosti njihove internacije v Auschwitzu. Zgodba čez tisoč deportirank iz Gorice in Trsta, med katerimi so mnoge bile pod Kraljevino Italijo rojene Slovenke in Hrvatice, pa tudi lombardskih delavk iz Bergamo, ki so svoje stavke drago plačale, so zgovorni primeri kompleksnosti zločinskega središča, kakršen je bil Auschwitz med jesenjo 1943 in letom 1944.

Vzporedno z judovskim uničevalnim sistemom se je namreč pletla široka mreža koncentracijskih taborišč in taborišč za prisilno delo ter centrov za razporejanje zapornikov po lagerjih. Pričevanja slovenskih in hrvaških nejudovskih preživelih so po vojni naletela na precej gluha ušesa, delno zaradi pomanjkanja italijanskih prevodov, deloma zato, ker je narodotvorno tolmačenje preteklosti izključilo njihove zgodbe ali jih odrinilo na rob javnosti, pa čeprav gre za preganjane italijanske državljanke. Ta knjiga javnost seznanja z zgodbami vseh žrtev, brez vmešavanja vzrokov za nacistično nasilje. Dejanje spominjanja in zgodovinske pravičnosti.

Še enkrat k paradigmatškemu primeru berlinske Topografije terorja: poskusiti misliti in raziskovati zorni kot krvnika, torej, je izziv naše generacije, do včeraj neizrekljiv, izdajalsko smrdeč, ko pa smo se – mi, nedolžni – od nečloveške pošasti zagradili z nepremostljivim jarkom, ki pravi: ne hodi tja, ne prečkaj te meje, HALT! STÓJ! Če hočemo razumeti, premagati ponavljanje enakega, moramo

Spomenik, s katerim se je Nemčija poklonila žrtvam holokavsta. Instalacijo, sestavljeno iz 2711 orjaških betonskih blokov, je zasnoval ameriški arhitekt judovskega rodu Peter Eisenman. FOTO MIKE SCHMIDT/REUTERS

na neki način počlovečiti tistega, ki (nas) je razčlovečeval?

Koncept krvnika se v nemškem zgodoviniopisju naglo razvija. Do Eichmannovega procesa smo s tem pojmom označevali posameznika krvoločne, tako rekoč demonske narave in psihopatskega značaja. Z njim so povojni Nemci znotraj svojih vrst osamili »izrojenci« del družbe: Hitlerja z ožjim krogom podanikov, esesovce, gestapovce in tako dalje, s čimer so nacistem postavili v katastrofični oklepaj, ki večinski del z mitom o kolektivni nedolžnosti družbe v bistvu oprošča sleherne krivde. Po zaslugi osveščenja in dovoljšnje čustvene odmaknjenosti od preteklih dogodkov se je pojem

Täter, storilec, razširil do vseh, ki so s svojimi osebnimi izbirami ali neizbirami dejansko odpirali pot šoi in drugim oblikam nasilja. Dozorela je misel, da je množične grozote zakrivila država kot taka, številni posamezniki in skupnosti, na različnih ravneh odgovornosti sodelujoči z režimom.

V tem duhovnem podnebnju je zrastle Topografija terorja, projekt, ki namesto obnovitve zbombardiranega sedeža uradov za državno varnost (RSHA) ponuja bolj učinkovito rešitev: urbanistično praznino, kakor madež, ki ga s prezidavo ni mogoče odstraniti. Kaj je normalnega v življenju krvnika? Ravno zločinski vsakdan. Ti možje in ženske

so goreče in brezčutno izvrševali svoje – vsaj v njihovih očeh – ne le legitimne, temveč tudi častivredne naloge.

Strast do smrti, umiranja, trpljenja, čutenje trpljenja drugih, najbolj izprijena oblika sočutja, ki jo spretno izkoriščajo turistične agencije, ki prodajajo ravno to – dah smrti, vonj po njenih množičnih sledovih. V to svetostno polje je pred časom vdrla že filmska industrija. Koliko so hollywoodski filmi pospešili odgovorno kulturo spominjanja na šoo ali jo pač popačili?

Zasluga ameriške filmske industrije je predvsem ta, da je splošni

Menim, da je odveč zaskrbljenost, da bo z izginotjem zadnje neposredne priče tudi konec razumevanja šoe, saj – če dobro pomislite – takšno prepričanje zavrača ravno dragocenost tega, kar nam preživeli izročajo – namreč željo, da bi njihovo izkušnjo prevzeli za svojo in postali novi pričevalci.

javnosti odprla oči za šoo. Podobno kot mlada deklica Susan Sonntag, ki jo je pogled na fotografije, posnete ob osvoboditvi taborišč, pretresel do kosti, sem tudi jaz v najstništvu doživela takšno negativno epifanijo ob spremljanju ameriške tv-miniserije iz leta 1979 *Holokavst*, tri leta kasneje pa filma *Sofijina izbira*. Šele po dolgih letih raziskovanja in učenja sem se otresla njunih zgodovinskih krivin.

Doba pričevalcev se naglo izteka. Kateri vzgojno-izobraževalni izzivi najbolj zaznamujejo čas, v katerega vstopamo, pospominski čas?

Preživeli so v zadnjih dvajsetih letih stopili v ospredje javnih razprav kot prenašalci absolutne resnice, namesto da bi jim javnost pomagala njihovo resnico kontekstualizirati in primerjalno povezati z različnimi resnicami drugih ter z edino resnico zgodovine same. V svojih srečanjih z mladimi, tudi pred večtisočglavim občinstvom, so se prelevili v pozitivne, skoraj svetniško obsijane junake. Njihovo preživetje smo tolmačili kot zgled odpora in uteho za tuje divjaštvo, pri tem pa pozabili na opomine raznih primov levijev in lilian segre, da skoraj nihče ni bil zaslužen za lastno preživetje. Da niso preživeli najboljši in da niso najboljši zato, ker so preživeli. Tako strašno in samovoljno absolutno je bilo nasilje, ki so mu bili izpostavljeni. Menim, da je odveč zaskrbljenost, da bo z izginotjem zadnje neposredne priče tudi konec razumevanja šoe, saj – če dobro pomislite – takšno prepričanje zavrača ravno dragocenost tega, kar nam preživeli izročajo – namreč željo, da bi njihovo izkušnjo prevzeli za svojo in postali novi pričevalci. ●

Odveč je zaskrbljenost, da bo z izginotjem zadnje neposredne priče tudi konec razumevanja šoe, pravi Laura Fontana. FOTO JAKUB PORZYCKI/AGENCJA WYBORCZA/REUTERS